

*Къæлхидты Эльвирæ,
Дзæуджыхъæуы скъола-гимназ
«Диалог»-ы ахуыргæнæг*

Ирон æвзаджы урок 7-æм къласы

**Урочы темæ «Нывæцæн-æрфыст Абысалты Юрийы ныв
«Насджынаен»-мæ гæсгæ»**

Урочы хуыз: ныхасы рæзтыл кусыны урок.

Урочы нысантæ:

1. Бацæттæ кæнын ахуыргæнинагты нывæцæн-æрфыст фыссынмæ; сфæлхат кæнын текст-æрфысты æууæлтæ, сбæрæг кæнын, автор йæ хъуыды равдисынæн цы мадзæлттæй пайда кæны, уыдон.
2. Ныхасы рæзтыл бакусын; фæхъæздыг кæнын скъоладзауты лексикаæ адæймаджы сурæт æвдисæг дзырдтæй.
3. Гуырын кæнын цымыдисдзинад ирон аивадмæ, хъомыл кæнын удварны хæзнатæ: уарзондзинад, æнгомдзинад, хæлардзинад.

Урочы эпиграф:

*Лагмæ куыд фæцæуы цæрын,
Куыд рæсугъд æм фæкæсы дуне,
Куы фенай хорз адæймаг.
Тын
Цыма ныххауы риумæ хурæй...
Дзаболаты Хазби*

Урочы цыд:

I. Бацæттæгæнæн рæстæг.

1. Мотивацион уавæр. Скъоладзауты сразæнгард кæнын урочы архайынмæ.

Ахуыргæнæг: Урочы эпиграфыл бакусæм. Ахъуыды-ма кæнут, абон уын кæй уынд уыд æхсызгон? Цы банкъардтат? (Байхъусын дзуæппытæм).

- Мæнæн та æхсызгон у уæ фенд. Урокмæ уын бацæттæ кодтон диссаджы фембæлд. Экранны ракъæсут.

- Цæуыл дзурдзыстæм абон нæ урочы? (Кусдзыстæм нывмæ гæсгæ).

II. Зонындзинæдты актуализаци.

1. Урочы нысан сбæрæг кæнын.

Ахуыргæнæг: Нывты равдысты куы вæййæм, уæд нын экскурсигæнæг цы фæдзуры? (Радзуры нын нывгæнæджы царды тыххæй, базонгæ нæ кæны йæ нывтимæ æмæ а. д.).

- Абон нæхи бафæлварæм экскурсигæнæджы бынаты. Æнцон хæс нæу, фæлæ хъуамæ нæхи бацæттæ кæнæм Абысалты Юрийы ныв «Насджынæн»-мæ гæсгæ нывæцæн-æрфыст фыссынмæ.

(Тетрæдты фыссынц урочы темæ)

2. Сбæрæг кæнын развæлгъау лавæрд хæс.

Ахуыргæнæг: Уæ зæрдыл æрлæууын кæнут æрфыстон тексты æууæлтæ. Куыд арæзт цæуы? (Æвдыст дзы цæуынц æрдзы фæзындтæ, адæймаджы æддаг бакаст æмæ йæ миниуджытæ, алыхуызон предметтæ. Æрфысты фылдæр æмбæлынц номдартæ æмæ миногонтæ, нывæфтыд цæуы эпитеттæй, метафорæтæй, абарстытæй).

- Мах зонгæ стæм Абысалы-фырты сфæлдыстадимæ. Уæ зæрдыл цы бадардтат? Цавæр куыстытæ? (Абысалты Юрийы фыццаг сæрмагонд нывты равдыст уыд 1997 азы, Дзæуджыхъæуы. Дыккаг равдыст, «С парижским акцентом», - 2010 азы. Абон у Уæрæсейы æмæ Цæгат Ирыстоны кадджын нывгæнæг. Абысалы – фырт йæ нывты æвдисы хуымæтæг адæмы, сæ куыст, сæ фæлладуадзæн рæстæг. Уарзы нæ цыппæркъахыг хæлæртты фыссын. Йæ нывтæ сты Цæгат-Ирыстоны Тугъанты Махарбеджы номыл аивадон музейы, Третьяковы галерейы, Францы, Германийы, Великобританийы, Японы, АИШ, Швейцарийы, Испанийы галерейты).

- Чи сты йæ куыстыты сæйраг архайджытæ? (кусæг адæм, цуанон, фыййау, зæронд лæгтæ; йæ нывты арæх æвдисы куыйты, хæдзарон фосы).

- Абысалты Юрийы къухайстæн фæхæццæ кæнæн нæй. Цæмæй хицæн кæны?

III. Нывы æрфыстыл куыст.

1. Индивидуалон хас. Цыбыр хъусынгæнинаг «Нывгæнæджы аивадон здæхт»

Абысалты Юрийы сфæлдыстад хаст цауы примитивизмы, адамон «наив»-ы здæхтмæ.

«Примитивизм, наивное искусство, наив – стиль живописи, в котором картина намеренно упрощается, её формы делаются примитивными, как народное искусство, творчество ребёнка или первобытного человека. У истоков европейского примитивизма стояли Гоген, Матисс». (Википедия)

Нывгæнæг йæхæдæг куыд зæгъы, афтæмæй «баиу кодта дунеон фæлтæрддзинад æмæ ирон адамон культурæ, нæ традицитæ. Аивæдты бастдзинад сæвзæрын кодта ног тыхджын скъола – жанрон националон нывкæнынад».

Абысалы-фырты жанрон нывкæнынад у реалистон, æвдисы æрвылбоны царды нывтæ. Уæлдай уарзондæр сты бæрæгбонты, базары æмæ уынджы сценæтæ. Наив стили уырыссаг нывгæнджытæй мæ зæрдæмæ фæцыдысты Игорь Бердышевы нывтæ (*равдисын сæ слайдтыл*) «Танцующие берёзки» æмæ «Рябина под снегом», Дмитрий Холины «Гусиные бои в Суздале», «Вербное воскресенье». Фæлæ мæм ирддæр, стæй цымыдисагдæр кæсынц Абысалты Юрийы нывтæ.

2. Нывгæнæджы куыстыты равдыст. (*Равдисын слайдтæ йæ нывтимæ*)

- Примитивизмы æууæлтæ уынут Абысалы-фырты куыстыты? (Æрвылбоны цау, хуымæтæг сюжет).

- Цавæр æнкъарæнтæ уæм гуыры нывтæм кæсгæйæ? (Байхъусын дзуæппытæм)

3. Проблемон уавæр (*Цæлхдур аиуварс кæныныл куыст*).

- Абысалты Юрий йæ нывты адæймаджы æвдисы, йæ алыварс цы материалон предметтæ ис, уыдонæй стырдарæй. Цæмæн? Куыд уæм кæсы? (Уæлвонг кæны адæймаджы).

- Йæ бирæ нывты фон у æгæрон арв. Цы амоны нывгæнæджы сфæлдыстады? Куыд уæм кæсы? (Мæнмæ гæсгæ, нывгæнæг æвдисы, дунейы тыгъдады адæймагæй вазыгджындæр кæй ницы ис, уый. Уымæн лыстæг сты Абысалы-фырты нывты материалон предметтæ. Фыццагдæр, ахадгæдæр адæймаг у зæххыл, æмæ йæ хъæуы бæрзонд æвæрын).

4. Беседæ нывы бындурыл.

- Цавæр у Абысалты Юрийы ныв «Насджынаен»-ы цы хуымæтæг адæймаджы фæлгонц æвдисы, уый? (*слайдыл ныв равдисын*)

- Цавæр афæдзы афон æвдыст цæуы нывы?(Зымæг, зымæгон изæр).
- Цавæр сты зымæгон изæртæ? (даргъ, æнкъард, æвдæлон).
- Равзарæм нывы композици. Æркæсæм раззаг пъланмæ. Кæй æрфыста автор? (Зæронд лæджы). Ном ын раттæм. (Темыр).

- Цæмæй фæлгонц æххæст уа, уый тыххæй цы равдисы фыссæг кæнæ нывгæнæг?(æддаг бакаст, гуыры конд, цæстæнгас, дарæс).

- Темыры фæлгонц æрфыссæм. Цæмæй ацы куыст нæ къухы бафта, уый тыххæй спайда кæнут лæвард æнцойгæнæн дзырдтæй (æвдисы сæ слайдыл, тетрадты сæ фыссынц).

Æнцойгæнæн дзырдтæ:

а) Темыры улы конд: зæрдæхæлар, хъæлдзæг, рæдау, фæлмæн, æнувыд;

æ) цæсгом: райдзаст, циндзаст, тымбылгомау;

б) гуыры конд: мызыхъхъ, рæстæмбис;

в) дарæс: уæлфадджын дзабыртæ, фæсмын хæлаф (салбар), рæтыд бæмбæджджын;

г) хъæу: урс-урсид адардта, дыууæуæладзыгон хæдзæрттæ, миты хъæпæнтæ.

(Нывы астæу – зæронд ирон лæг Темыр. Йæ цæсгом – тымбылгомау, хæмпус; урс даргъ рихитæ. Нарæг гыщцыл цæстытæ худынц. У рæстæмбис. Йæ сæрыл сау хъусджын худ, йе ’рфгуытыл ныллæг конд. Йæ хъустæ йын худ фæгуыбыр кодта. Йæ уæлаæ бурбын хæдон æмæ бæмбæджджын. Хихуыд уæлфадджын дзабырты уæрæх хæлаф (салбар) тъыст.)

- Кæдæм цæуы Темыр? (Йæ къухы стыр сырхбын бур нас. Æвæццагæн йæ насты стырдæр равзæрста æмæ уазæгуаты фæцауы йæ зæронд æрдхордмæ).

- Æддаг бакасты фæрцы нæ бон у Темыры миддуне «фенын»? Цавæр адæймаг у Темыр? Куыд уæм кæсы?(Рæдау, хъæлдзæг, хæларзæрдæ, дзырдарæхст, хъзаг).

- Цæй руаджы æвдисы нывгæнæг фæлгонцы миддуне? (Æфснайд йæ конд, фæлмæн мидбылхудт, зæрдæхæлар цæстæнгас).

-Нывы фæстаг хайы та цы уынаæм? Куыд æвдисы арв автор? (Арвы æгæрон тыгъдад. Арвыл стъалытæ тыбар-тыбур кæнынц. Раст Темыры цæстытæ дæр афтæ æрттивынц). Арв у цъæхбын тар ахорæнтæй фыст).

-Цы уынаæм Темыры фæстæ? Хъæу куыд æрфыста нывгæнæг? (Бæстæ иууылдæр митæй æмбæртт, цъиуызмæлаæг никуы ис. Сыхбæстæ ныгъуылынц миты хъæпæнты. Бæрзонд дыууæуæладзыгон хæдзæрттæ, сæ сæрмаæ фæздæг раст ныллæууыд. Бирæ рудзгуытæй рухс кæлы. Рæхснаг бæлæстæ, цыма сæ урс худтæ æркодтой, афтæмæй лæууынц).

- Изæр куы у, уæд рухс кæцай цауы? (Мæйы рухсмæ æрттивынц хæдзæртты сæртæ, бæлæстæ, мит, Темыры цæсгом).

- Чи зоны, авторы фæндыдис зæгъын, рухс Темыры зæрдæйæ дæр кæй цауы? Гæнæн ис?

- Цы у æви чи у сæйрагдæр нывы? Цæмæй бæрæг у?(Сæйрагдæр у Темыр, адæймаг. Нывгæнæг æй ракодта размæ, бæрзонд æй систа, йæ бынмæ сты хæдзæрттæ).

- Цавæр ахорæнтæй пайда кæны автор? (Нывы фылдæр ис рухс, кæд изæрыгон æвдыст цауы, уæддæр. Фылдæр дзы ис бурбын, сырхбын бур ахорæнтæ, кæцытæ хæссынц хъарм. Урс, æрвхуыз хуызтæ та дзурынц, узал æхсæв кæй у, ууыл).

- Цавæр зæрдæйы уаг уæм фæзынд нывмæ кæсгæйæ? Цæуыл хъуыды кæнут? (Мæ мидбылты худт нæ хизы мæ цæсгомæй, æхсызгондзинад, æхцондзинад, фæнды мæ Темырыл амбæлын).

- Ахæм адæймаджы рæзты æнæ сдзургæйæ уæ бон ахизын бауыздæн?

- Æмæ йын цы зæгъиккат? (Дæ изæр хорз. Æххуыс дæ нæ хъæуы?)

- Абысалты Юримæ гæсгæ, цавæр хъуамæ уа адæймаг? (Хæларзæрдæ, рæдау, хъæлдзæг, рухсзæрдæ).

5. Дзырдуатон куыст. (Тетрадты куыст)

Баив хæстæг дзырдтæй (дзырдтæ æвдыст цауыныц слайдыл):

Абысалы-фырт – нывгæнæг, аивады дæсны, автор.

Æнкъарæнтæ – зæрдæйы уаг, зæрдæйы равг, уагахаст, чем.

Фыссын – æвдысын, пайда кæнын, æргом кæнын.

6. Баив фразеологизм синонимон дзырdbастæй:

цъиуызмæлæг никуы ис – ничи ис дæ алыварс;

афтид армæй – æнæ мулк, кæмæ ницы ис, ахæм.

7. Баххæст кæн хъуыдыйад:

Абысалты Юрий йæ ныв фыссы ... ахорæнтæй: сырхбын бур, фæлурс морæ, бурбын хуызтæй.

8. Сфæлдыстадон куыст. Базон литературон фæлгонцы. Къæйттæй куыст.

- Фыссæг та цæмæй пайда кæны литературон фæлгонц нывæндгæйæ? (Эпитеттæй, абарстæй, метафорæйæ). Ссарут сæ æрфыстыты.

1. «Уый уыди мæллæггомау, фæлæ уæхскджын, бæзæрхыг æмæ хъæддыхамад ирон лæг. Цыбыр цъæх цухъа хорз фидыдта хæрзконд уæнгтыл. Сауарæзт фæтæн хъама хуымæтæджы гæрзын роныл ауыгъд. Иннæрдыгæй дамбаца, йæ фæсуæхсчытæй зынди магазинкæ⁸, иу хъатара

астæуыл баст, иннæ хъатара — дæларм-уæларм ист.» (Коцойты Арсен. «Хæлæрттæ », Батырбег)

2. «Сауджын Иосебы чи нæ зоны æгас комы! Йæ рустæ фырнæрдæй æддæмæ ратоньнц, дардмæ æрттивынц, йæ гуыбын, авд мæйы сывæрджын цы ус вæййы, уый гуыбынæй стырдаер. Адæм ма ныхасы дæр ракæнынц Иосебы гуыбыны кой, фæзæгъынц: раст уæртæ Иосебы гуыбыны йас, зæгъгæ. Иосеб тынг уарзы карчы фыд, уарзы хуыйы фыд дæр, фæлæ уæддæр карчы базыртæм æмæ сгуытæм куыд æмхиц у, афтæ ницæмæ у. Искуы, хисты кæнæ куывды уæвгæйæ, комкоммæ фæзæгъы: сгуытæ æмæ базырты ардæм рахæссут!» (Коцойты Арсен. «Гигойы куадзæн», сауджын Иосеб).

3. «Дари æмæ зæлдаджы фæлыстæй бадти къæлæт бандоныл Биганон. Сæвджын ус у Биганон... бæрзæй [ын] нæ уыди æппындæр: сæр цæрдæвæрдау зынди гуырыл. Чи зоны, исчи уыдаид Беслæныхъæуы æмæ федтаид фæззыгон цæттæ настæ. Вæййы дзы сырхбын бур настæ, афтæ дыууæ путмæ æввахс сæ уæз. Уыдонæй иу æрæвæр хосы мæкъуылы сæр, уæд уый дардæй бакæсгæйæ уыдзæн Биганоны хуызæн. Биганонæн ис худгæ гыццыл цæстытæ. Чи зоны, уыцы цæстытæ фыццаг афтæ гыццыл нæ уыдысты, фæлæ сæ нард алырдыгæй куы балхъывта, уæд ма сæ зынди уынгаг дыууæ хуынчъы. Былтæ дæр уыдысты нарст фырнæрдæй æмæ сыл æдзух бадти æмхуызон мидбылты худт.» (Коцойты Арсен.«Дадолты мæт», дæсны Биганон).

VI. Нывæцæнæн пълан аразыныл куыст. (слайд)

Пълан:

1. Разныхас. Хуымæтæг адæймаг Абысалты Юрийы нывты.

2. Сæйраг хай:

а) Темыры фæлгонц (цæсгом, цæстæнгас, гуыры конд, дарæс);

æ) арв;

б) зымæгон хъæу;

в) ахорæнты нысаниуæг.

3. Кæронбæттæн. Цавæр æнкъарæнтæ гуырын кæны ныв?

- Куыд райдайæн ис нывæцæн? (Варианттæ: «Мæнæн мæ зæрдæмæ тынг цæуынц Абысалты Юрийы нывтæ. Уарзæгой цæстæй кæсы алы адæймагмæ, æргом ын кæны йæ уды рæсугъддзинад...» Кæнæ: «Абысалты Юрий у зындгонд ирон нывгæнæг. Йæ аивады баиу кодта дунеон фæлтæрддзинад æмæ ирон культурайы æууæлтæ... »).

- Сәйраг хайы цауыл әрдзурдзыстәм? (Нывы цы уынәм, ууыл).

- Цавәр уызән нывәцәны кәрон? (Мәнән мә зәрда агайы Абысалты Юрийы ныв «Насджынаән». Уый хәссы хәрм әмә әхсызгондзинад. Адәймаджы кәны рәсугьд әмә бәрзонд. Әз кәсынәй не 'фсәдын дәсны авторы фәлгонцтәм).

VII. Фәлварән куыст (1-2 скъоладзауы дзурынц сә нывәцәнты дәнцәгтә).

VIII. Рефлекси.

Ахуыргәнәг: Раздәхәм нә урочы эпиграфмә. Исчи уын батавта уә зәрда нә урочы?

Цы зәгъиккат нывгәнәгән, куы йыл амбәликкат, уәд? (Дә нывтәм кәсынәй не 'фсәдын. Стыр бузныг...)

- Кәд уын уә зәрда барухс кодта Абысалы-фырты фәлгонцимә фембәлд, уәд ахәцә кәнүт ацы хъуыдыйад: «Куыд хорз у...» (слайд)

IX. Хәдзармә куыст. Ләвәрд әрмәгәй пайда кәнгәйә, Абысалты Юрийы ныв «Насджынаән»-мә гәсгә ныффиссын нывәцән-әрфыст.

Нывәцән-әрфысты дәнцәг

Абысалты Юрий у зындгонд ирон нывгәнәг. Уарзәгой цәстәй кәсы хуымәтәг адәймагмә, әргом ын кәны йә улы рәсугьддзинад.

Мә размә ис Абысалы-фырты ныв «Насджынаән». Автор нын әвдисы зымәгон узал изәр. Кәтгаджы астау зәронд ирон ләг. Мызыхъхъ, рәстәмбис гуырыконд. Темыры цәсгом у рухс әмә райдзаст. Урс даргъ рихиты бынәй йә мидбылты худы. Йә нарәг худгә цәстытә әрттивынц. Темыр йә хъусджын худ нылләг әркодта йе 'рфгуытыл. Йә хъустә фәгуыбыр сты худы бын.

Зәронд ләг у хәрм конд: бурбын хәдоны әдде әрбакодта рәтыд бәмбәдджын, фәсмын хәлаф (салбар), уәлфадджын хихуыд дзабыртә. Биноныг әфснәйд. Йә къухы та стыр тымбыл нас. Әвәцәгән әй йә лымәнтә фәхуыдтой, әмә рараст дыууә изәры астау йә хәдзарәй. Афтид къухәй куыд бацауа, әмә йә насты егъаудәр йә хәбысы рахаста.

Мәнмә гәсгә, хәәлдзәг ләг у Темыр. Йә цәсгом циндзаст, әнувыд цәстәнгас. Бәрәг у, фәлмәнзәрда әмә рәдау кәй у, алы хәдзары дәр бәллиццаг узәг, уый.

Кәтгаджы фәстаг хайы нывгәнәг әвдисы әгәрон арв. У цәәхбын тар ахорәнтәй фыст. Әрттивынц стьалытә раст Темыры цәстытау. Бындәр зыны зәронд ләдгы сыхбәстә. Бәстә иууыл митәй әмбәрзт, цьиуызмәләг никуы ис. Бәрзонд дыууәуәладзыгон хәдзәртты сәрмә

фæздæг раст ныллæууыд. Бирæ рудзгуйтæй рухс кæлы. Рæхснаг бæлæстæ, цыма сæ урс худтæ æркодтой, афтæмæй лæууынц.

Нывгæнæг фылдæр спайда кодта хъарм ахорæнтæй: фæлурс бур, сырхбын бур, фæныкхуыз. Кæд нывы архайд изæрыгон цæуы, уæддæр дзы ис бирæ рухс. Мæйы рухсмæ æрттивынц хæдзæртты сæртæ, бæлæстæ, мит, Темыры цæсгом. Чи зоны, авторы фæнды зæгъын, рухс Темыры зæрдæйæ дæр кæй цæуы, уый.

Мæнæн мæ зæрдæ агайы Абысалты Юрийы ныв «Насджынæн». Уый хæссы хъарм æмæ æхсызгондзинад. Адæймаджы кæны рæсугъд æмæ бæрзонд. Æз кæсынæй не 'фсæдын дæсны авторы фæлгонцтæм.